

'Ontsnappen aan de stortvloed van onzin'. Pleidooi voor klassiek-christelijke vorming

Dr. Ewald Mackay

Inleiding

We schrijven zondagavond 22 oktober 1939. In gedachten bevinden we ons in St. Mary the Virgin's Church in Oxford. De kerkdienst is net afgelopen. De studenten lopen even naar buiten om een luchtje te scheppen, waarna ze weer terugkeren in de kerk. Ze hebben deze avond hun geliefde leermeester C.S. Lewis (1898 – 1963) gevaagd of hij met hen wil spreken. Ze zitten met een groot probleem. Er dreigt opnieuw een oorlog. De Eerste Wereldoorlog heeft zeer diepe wonden geslagen bij de oudere generatie. Er waren weinig mannen meer over want velen waren gestorven in de loopgraven. Nu dreigt opnieuw een oorlog: de Tweede Wereldoorlog. Dat alles werpt bij de studenten de vraag op: Wat heeft studeren eigenlijk nog voor zin, als we straks weer de loopgraven in gaan en mogen gaan dienen als nieuw kanonnenvlees op de slagvelden in Europa? Ze hebben niet voor niets hun leraar C.S. Lewis gevraagd om hen antwoord te geven op deze vraag. Hij vocht zelf mee in de loopgraven van de Eerste Wereldoorlog en heeft haar als enige van zijn kameraden overleefd. Bovendien is hij een diepe denker, een vroom christen én: Hij is hun leraar. Langzaam wordt het stil in het kerkje. Lewis gaat achter de lezenaar staan en ordent zijn papieren. Hij kucht en begint te spreken.

Hij houdt een lezing onder de titel 'Studeren in oorlogstijd'¹. Hij spreekt hierin over de vraag wat de zin is van studeren terwijl de wereld in brand staat.

Lewis' antwoord omvat mijns inziens een visie op klassiek-christelijke vorming. In de spiegel van Lewis' lezing wil ik daarover in dit opstel iets zeggen met het oog op de huidige tijd². Ik doe dat in de vorm van een klein vierluik waarna ik eindig met een korte bespiegeling met het oog op de huidige tijd³.

1. De schatten van Egypte

In de klassieke Oudheid waren er, wat de visies op onderwijs betreft, grofweg twee extremen⁴. De ene extreem is die van het realisme. Volgens deze visie zit de leerling op school voor het aanleren van kennis over de *realia* ofwel de concrete dingen, die zijn wat ze zijn en die naar zichzelf verwijzen en niet naar een hogere wereld. Met enige nuancering zou je de Griekse wijsgeer Aristoteles een realist kunnen noemen. De verworping van dit realisme tref je aan bij de sofisten die het onderwijs reduceerden tot pure pragmatiek ten bate van de toekomstige carrière van de leerlingen. De andere extreem is die van het meta-realisme. Dat is de traditie van de innerlijke vorming of *Bildung*. De werkelijkheid is volgens deze visie een venster op een hogere wereld en de leraar probeert zijn leerlingen in te wijden in deze hogere orde van het goede, het ware en het schone. De Griekse wijsgeer Socrates wijdde zijn leerling Plato in in de wijsheid en beiden kun je meta-realisten noemen.

De Kerk der eeuwen heeft zich moeten verhouden tot dit krachtenveld. Zij sloot zich daarbij vooral aan bij de meta-realistische onderwijsvisie. Zij geloofde dat het geoorloofd en geboden was om,

¹ C.S. Lewis, 'Studeren in oorlogstijd', in: *Transpositie en andere toespraken*, Franeker, 2001 (1939), 65 - 78.

² Zie uitvoeriger over Lewis' visie op onderwijs: Ewald Mackay, *Besloten tuin. C.S. Lewis als leermeester*, Gouda, 2011; Mike Pike, *Mere Education. C.S. Lewis as a Teacher for our Time*, Cambridge, 2013.

³ Dit opstel is een uitgebreide bewerking van een toespraak die ik op 24 augustus 2017 hield ter gelegenheid van het afscheid van Ir. Piet Murre als manager van de lerarenopleiding van Hogeschool Driestar-educatief.

⁴ Zie voor een overzicht van de geschiedenis van het denken over onderwijs: Ewald Mackay, *Meesterschap in spiegelbeeld. Beschouwingen over persoonlijke vorming in het cultuuronderwijs*, Gouda, 2007, 100 – 127.

gelijk Mozes 'de schatten van Egypte roofde', alles wat edel en voornaam was in het denken van de oude wereld te kerstenen. Een al te sterk dualisme van materie en geest wees zij daarbij af. De concrete, reële wereld is in zichzelf immers wezenlijk en belangrijk. Zij rust echter niet in zichzelf, maar wijst heen naar haar Schepper. Augustinus heeft in zijn boek *Over de christelijke leer (De doctrina christiana)* en *Over het eerste geloofsonderwijs (De rudis catechizandibus)* het heidense denken aldus op grandioze wijze gekerstend. In de Middeleeuwen is deze lijn voortgezet binnen de scholastieke traditie van, bijvoorbeeld, Anselmus van Canterbury en Bonaventura. In de Reformatietijd is deze lijn door Melanchthon, Sleidanus en vele anderen in hervormde zin voortgebouwd.

Het gaat in dit meta-realisme niet om een elitaire manier van denken, in de trant van: voor de eenvoudigen is er het realistische onderwijs en voor de slimmeren het gymnasium. Het gaat erom dat er op elk niveau van onderwijs vanuit de concrete wereld vensters op de hemel worden geopend⁵.

Lewis sluit bij deze lijn van het algemene en christelijke meta-realisme aan. Hij noemt haar de Grote Metafysische Traditie. Lewis is wars van elke vorm van plat realisme in het denken over de werkelijkheid en over het onderwijs. Hij heeft zelf voor en na zijn bekering ook veel geleerd van wat hem vanuit deze traditie werd aangereikt:

*'Door de grote literatuur te lezen, word ik duizend mensen en blijf toch mezelf. Zoals de nachthemel in een Grieks gedicht zie ik met ontelbare ogen maar ik blijf degene die kijkt. Hier, evenals bij het bidden, beminnen, moreel handelen en kennen, overstijg ik mezelf, en ik ben nooit méér mijzelf dan op deze manier'*⁶.

Volgens Lewis is het een universeel menselijk verlangen om kennis van de werkelijkheid te verwerven. Zelfs in de loopgraven zijn er vele boeken gelezen en is er onderwijs gegeven. Lewis zelf heeft het in de loopgraven mede gered doordat hij een aantal van zijn geliefde boeken in zijn rugzak had zitten. In de gruwelijke oorlogsrealiteit is het van levensbelang dat er een wereld van de verbeelding en van de innerlijke kennis is. Velen hebben gevoeld en beseft dat deze barre werkelijkheid toch heen wijst naar gene zijde.

Om dit alles spoort Lewis zijn studenten aan om ook in deze bange tijden door te gaan met lezen en zich open te blijven stellen voor de studie.

Het ontroert mij dat Lewis zijn vrije zondagavond aan zijn studenten geeft en ook dat ze hem zo vertrouwen dat ze met hun probleem bij hem komen. Deze gestalte is in zichzelf reeds deel van de vorming die Lewis nastreeft.

2. Het aanschouwen van God

Lewis vervolgt zijn lezing voor de studenten. Vanuit het universele kader gaat hij naar het christelijke perspectief. Christelijke *Bildung* is een vorm van aanschouwing van God:

*'Daarom kunnen we kennis als zodanig en schoonheid als zodanig nastreven in het vaste vertrouwen dat we daarmee vorderen in de richting van het aanschouwen van God, danwel indirect anderen in die richting helpen'*⁷.

In het gebruik van het woord 'aanschouwing' verwijst Lewis naar de mystieke traditie van de Kerk. Daarin gaat het om de *visio beatifica* ofwel de 'zalige aanschouwing van God'. Kennis is hier niet

⁵ Zie hiervoor; Ewald Mackay, *Een venster op de hemel. Christelijk leraarschap in de lespraktijk*, Apeldoorn, 2016.

⁶ Dit citaat staat niet in de lezing, maar is van de late Lewis en staat in zijn boek *An Experiment with Criticism*, Cambridge, 1961, 128.

⁷ C.S. Lewis, a.w., 72.

instrumenteel, mechanisch of operationeel maar relationeel: Zij is een vorm van beminnen. Door zich te verwonderen over de bloeiwijze van een plant kan de mens een ervaring van God krijgen. Gods signatuur komt in de schepping tot licht.

Daarnaast sluit Lewis hier nauw aan bij Augustinus' onderscheiding van de Latijnse woorden 'uti' of 'gebruiken' en 'frui' of 'genieten'. Wanneer we iets 'gebruiken' betekent dit dat het altijd bedoeld is om heen te wijzen naar iets hogers: de lof Gods. Met andere woorden: Wanneer de leraar ons een bloem laat zien, wijst die bloem ons niet op zichzelf maar wijst zij heen naar God als haar Schepper. Alle aardse dingen vallen onder de orde van het 'gebruiken'. Het 'genieten' verwijst alleen naar zichzelf. Wanneer we God 'genieten' wordt er niet naar iets "hogers" verwezen (want dat is er ook niet). God liefhebben is in zichzelf genoeg: God òm God liefhebben.

In dit licht mag onze menselijke kennis nooit in zichzelf genoeg worden: Dan wordt zij autonoom. Dat is helaas wat in heel veel onderwijs en wetenschap gebeurt. Ware christelijke *Bildung* is evenwel altijd heteronoom: zij oriënteert zich aan Gods orde die wij niet hebben bedacht.

3. In gesprek gaan met de wereld

In het christelijk onderwijs moet het tevens gaan om de verdediging van het christelijk geloof en om het gesprek met de seculiere wereld van onderwijs en wetenschap. We moeten niet op een eilandje gaan zitten maar vanuit een sterke innerlijke kracht buitenwaarts treden:

*'Goede wijsbegeerte moet er zijn, alleen al omdat slechte wijsbegeerte vraagt om een antwoord. Het nuchtere verstand heeft niet alleen nuchter verstand tegenover zich, maar ook de troebele heidense soorten mystiek die het hele verstand ontkennen'*⁸.

Lewis is hier zijn eigen getuige. Er zijn weinig christenen geweest die hieraan meer van hun tijd en denkkracht hebben gegeven dan Lewis. Hij geldt als één van de grote apologeten van de twintigste eeuw. Je kan veel van de vorm en inhoud van zijn apologetiek leren. Zijn apologetiek is niet alleen een inhoudelijke, rationele argumentatie voor het christelijke geloof en wereldbeeld, maar zij is ook een apologetiek van het verlangen, dat verder reikt dan de rede en in het hart zetelt⁹.

De leraar moet zijn leerlingen helpen om op deze manier in de wereld te gaan staan. Hij moet goed kunnen denken en argumenteren en daarom ook weet hebben wat er speelt in het denken van de eigen tijd. Hij moet zijn leerlingen inwijden in het christelijke wereldbeeld.

4. Ontsnappen aan de tijdgeest

Elke christelijke student of leerling moet kennis van het verleden hebben. Immers, het christelijk geloof is bij uitstek de godsdienst waarin de geschiedenis een grote rol speelt: God trad binnen in de geschiedenis tijdens de Uittocht, onder Israël en op het diepste in de incarnatie van Christus. We moeten daarom de geschiedenis in Zijn licht verstaan en de tijdgeest duiden:

'Wat we misschien het meest van alles nodig hebben is gedegen kennis van het verleden. Niet dat het verleden zo iets moois is, maar de toekomst kunnen we niet bestuderen. We moeten toch iets hebben om naast het heden te leggen. Want daardoor gaan we beseffen dat de basisideeën van de ene tijd heel anders zijn dan die van de andere tijd, en dat veel dingen die ongeschoolde mensen voor waar houden slechts voorbijgaande mode zijn. Wie op veel verschillende plaatsen gewoond heeft, zal niet gauw vervallen tot de plaatselijke misvattingen van zijn geboortedorp; een geleerde heeft in veel

⁸ C.S. Lewis, *a.w.*, 74.

⁹ Zie hiervoor: Ewald Mackay, 'Er zat een venster in de tuinmuur. De apologetiek van C.S. Lewis', in: Tom Hage, Ewald Mackay en Johan van Wijk, *Het venster in de tuinmuur. C.S. Lewis als wetenschapper, apologeet en romancier*, Apeldoorn, 2016.

*verschillende tijden geleefd en is daardoor in zekere mate immuun voor de stortvloed van onzin waarmee pers en ether van zijn eigen tijd hem overspoelen*¹⁰.

Dit alles zegt Lewis over de BBC in 1939. Dat was nog een oase van beschaving in vergelijking met de BNN van vandaag!

Tenslotte

Met behulp van dit vierluik over Lewis is naar mijn overtuiging het meest wezenlijke gezegd over onderwijs als meta-realistische vorming in christelijke zin. Laten wij vandaag blikken in de spiegel van dit christelijke vormingsideaal. Dat ideaal staat mijns inziens haaks op het realisme dat in onze dagen welig tiert.

Er lijkt weliswaar een tegenbeweging te zijn, waarbinnen weer voor *Bildung* wordt gepleit en ook #Onderwijs2032 lijkt openingen te bieden, maar naar mijn idee komt het niet veel verder dan wat uren over burgerschaps- en morele vorming op de vrijdagmiddag. Van een werkelijk inhoudelijke, integrale *Bildung* is weinig sprake. Dit laat mijns inziens iets zien van de grote metafysische verlegenheid waarin onze samenleving is terecht gekomen.

Ik meen dat hier een geweldige mogelijkheid en opdracht ligt voor onze politieke broeders in het Haagse en voor de christelijk-reformatorische scholen in het land! Het komt in dezen vooral op de deugd van de geloofsmoed aan. Hebben we de moed om tegen de pragmatiek van de kenniseconomie, de terreur van de cito-mens en de waan van de veranderingsdrang in te gaan om werkelijk klassiek-christelijke *Bildung* vorm te geven?

Dit alles kan nooit zonder een vorm van lijden. Wij hebben niet eens een dreiging van oorlog, zoals Lewis' studenten die wel hadden, dus laten we de moed vatten om te ontsnappen aan de stortvloed van onzin waarmee pers en ether én het Ministerie van Onderwijs van de eigen tijd ons overspoelen!

Sliedrecht, 1 september 2017 A.D.

¹⁰ C.S. Lewis, *a.w.*, 74.